

İNSAN VE/VEYA HAYVAN

İNSANLANMA

MICHEL SERRES
ACADÉMIE FRANÇAISE

ÇEVİREN: İLHAN BURAK TÜZÜN

livefa
yayınevi

Michel Serres, Serres'in eğitimi bilim ve felsefe üzerinedir. 1 Eylül 1930'da Agen'de doğdu. Deniz Kuvvetleri Okulu'nda başladığı eğitimine son verip 1952'de felsefe eğitimi almak üzere École Normale Supérieure'e girdi. Üniversitede ders verme yeterliliği ve felsefe doktorası aldıktan sonra, Clermont-Ferrand, Vincennes, Paris-I ve Stanford Üniversitesi'nde ders vermeden önce Fransız Donanması'nda çeşitli gemilerde deniz subayı olarak görev yaptı. 1990'da Académie Française'e seçildi. Çeşitliliği ve cömertliğiyle, Michel Serres'in bütün eserleri, birbirinden kopmuş iki bilgiyi, gerçekliğimizi anlamının koşulu olan bilimi ve felsefeyi uzlaştırmaya çalışır. Çok sayıda eser veren Serres'in kitaplarından bazıları: *Doğayla Sözleşme (Contrat naturel*; YKY, 1994), *Parazit (Le Parasite*; Ketebe, 2024), *Beden Varyasyonları (Variations sur le corps*; Fol, 2023), *Leibniz Sistemi (Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques: Étoiles, schémas, points)*, *Fiziğin Doğuşu (La Naissance de la physique dans le texte de Lucrèce)*.

İlhan Burak Tüzün, 1996'da Ankara'da doğdu. Hacettepe Üniversitesi Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nden mezun oldu. Fransızca'dan kitap çevirileri yaptı. Çevirdiği ilk kitap olan "Homo Informatiks: Bilişim, Matematik ve Mantiğin Kesişen Dünyaları", Platin İş Kitapları Ödülleri tarafından Yılın En İyi Çeviri Referans Kitabı ödülüne layık görüldü. Şimdi ise çocuk kitapları kaleme almakta ve çeviriler yapmaya devam etmektedir. Çevirdiği eserler: "Homo Informatiks: Bilişim, Matematik ve Mantiğin Kesişen Dünyaları" (Luc de Brabendere, 2020, VakıfBank Kültür Yayınları); "Kırk Ekülük Adam, Platon'un Düşü ve Diğer Hikâyeler" (Voltaire, 2021, Beyoğlu Kitabevi); "Presokratik Felsefeye Giriş" (André Laks, 2022, VakıfBank Kültür Yayınları).

İnsan ve/veya Hayvan Kitap Dizisi

Editörlerin Önsözü

Sözlerin tutulmadığı, vaatlerin yerine getirilmediğinin açıkça ortaya serildiği bir çağda insanı insan-olmayanlardan ayıran çizgiyi yeniden nasıl düşünmek gerekir? Aslında içerisinde bulunduğumuz krizin küresel boyutu, eleştirinin menzilini böyle bir çizginin varlığını bile sorgulayacak ölçüde genişletmenin vaktinin çoktan gelmiş olduğunu göstermektedir. İnsanı hayvandan koparması beklenen eski, paslanmaya yüz tutmuş ayırım çizgisi Aristoteles'in son derece meşhur iki önermesinin birbirine eklenmesi ile oluşturulur: İlk olarak, Aristoteles'e göre insan politik bir hayvandır. İnsanın politik güçlerine, söz üreterek ortaklaşma kapasitesine ve *polis*e dair olmasına referansla yapılan bu tanım, klasik bir yüklemden beklenebileceğinin aksine, özneyi (insan) cinsine (hayvan) tabi kılmaz fakat kendi dışında kalan diğer her şeyle birlikte ondan ayırır. Politik yetileriyle tanımlanan bu insan, en temelde düşünme ve konuşma kapasitesine sahip olması nedeniyle, doğanın ve hayvanlığın kapsamına kendine özgü karakteriyle dahil edilen politik bir *hayvan* değil, doğadan ve hayvandan ayırıcı vasfıyla çekip çıkarılmış *politik* bir hayvandır. Demek ki insanın politikleşme biçimi *polis*'in içerisi ile dışarı arasında çekilen kökensel bir sınır ile karakterize olur. Nitekim

insanların kolektif edimleriyle etrafını fiziksel ve metafiziksel bir çitle çevirdikleri bu *polis*'in dışındaysanız, diyecektir Aristoteles, *ya* bir hayvansınızdır *ya da* bir Tanrı. Bu, insan olmanın kültürü doğadan yalıtın olumsuz bir adacık içerisine hapsolmaya başladığı anlamına gelir: Kendi varlığının anlamını kendi-olmayanlara referansla kuran bu kültürel varoluşun sözde ilerleyen tarihi, doğayı sitenin mutlak dışı olarak koyutlayan ve insanı hem hayvan-olmayan hem de Tanrı-olmayan olarak temsil eden böylesi ayrımcı bir politika ile başlatılmıştır.

Elbette insanın sitenin dışına sürdüğü yabani Tanrının yerine göz dikmesi için de fazla beklemesi gerekmeyecektir. Doğa yasalarını doğaya boyun eğdirmek üzere anlayabildiğimiz takdirde su değil şarap içeceğimizin sözünü veren Bacon ile doğayı bir mekanizmaya, hayvanı ise bu mekanizmanın parçası olan bir makineye dönüştürerek modernliğe yol gösteren Descartes'in öncüsü olduğu bir çağın –“ruhsuz uzmanların ve kalpsiz hedonistlerin çağı”- vaat ettiği şey budur: Bundan böyle *polis*'in dışı diye bir yer olmayacaktır. Doğaya egemen olma arzusuyla karakterize olan bir istencin Tanrısı, hayvanı ve dünyayı yerinden ederek Varlığa kendi damgasını vurmaya çalışmasının huzursuzluğu bütün bir modernlik projesini kateder. Doğa-Kültür, Hayvan-İnsan, Cansız-Canlı, Nesne-Özne gibi kendi ürettiği ikilikleri aşmaya çalışmanın yarattığı tahribat, Öznenin Tanrının yerini almaya başladığı bu dönemin somut ve maddi vechesini oluşturur. İronik olan ise modernliğin dönüşüm araçlarının işleyiş biçimine kaydedilmiş içsel ve dışsal şiddetin, bu dönüşümün failini de aşındırmaya başlamış olmasıdır: Özne olarak kurgulanan (modern, Batılı) insan, geldiğimiz noktada, doğaya hükmetme çabasının bir sonucu olarak hükmedilen bir nesne haline gelmiş, her şeyi araçsallaştırarak anlayan kendi aklı tarafından el altında hazır bekleyen yorgun bir araca dönüştürülmüştür. On dokuzuncu yüzyı-

lın gösterişli öz-güveninin ardından gelen kriz yüzyılı insanın doğaya ve doğadakilere egemen olma çabasına ilişkin bir yenilgiyi ortaya koyar. Burada söz konusu olan insanın kendisiyle ve kendi-olmayan olarak konumlandıklarıyla kurduğu taksonomik ilişkinin başarısızlığa uğramasıdır. Ancak bu başarısızlığın açıkça görünür olmaya başlamasından sonradır ki Heidegger insan-olmayana dönük bir hınç ile karakterize olan bu tarihten geriye dönüşe ilişkin arayışı onto-teolojik bir terminolojiye uygun olarak şöyle dile getirmiştir: “Bir Tanrıya daha gücümüz yeter mi?”

Biz ise bu dizide başka bir sorunun peşine düşmek niyetindeyiz: Başka bir insana daha gücümüz yeter mi? Doğayı insanın dışında ve altında konumlandıran, Descola'nın “büyük bölünme” olarak adlandırdığı düşünsel yolların felsefi, sosyolojik, antropolojik, arkeolojik vs. derinliğini araştırmak belki de bize “insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu” Antroposen çağından çıkışa ilişkin birkaç ipucu verebilir. Bugün felsefenin odağının epistemoloji ve öznenen uzaklaşarak ontoloji ve nesneye doğru kaymasıyla birlikte, dünyayı tıpkı Spinoza'nın yaptığı gibi ilişki ve monist bir tarzda kavrayan yaklaşımların çoğaldığına tanıklık ediyoruz. İnsanın dünya ve evren içerisindeki konumunu bir kez daha ve fakat bu sefer daha mütevazı bir şekilde düşünmenin bilim alanındaki karşılığı olarak ise insan-merkezci olmayan araştırmaların geçmişteki tüm ikilikleri ve hiyerarşik sınıflandırmaları geride bırakma hususunda kayda değer ölçüde mesafe katettiğini görüyoruz. Elbette insanın kendisine ilişkin olarak ürettiği bu daha usturuplu imajın gösteri kapitalizmine doğrudan eklenilen ahlaki bir maske olup olmadığından tam olarak emin değiliz. Emin olduğumuz tek şey bugün hâlâ işler olan insan etkinliğinin içerisinde var olabildiğimiz tek gezegendeki yaşam olanaklarını bütünüyle tüketiyor oluşunun katiben ivme kaybetmiş olmasıdır. Tam da bu nedenle insan-oluşun ve insanı hayvan-

dan, doğadan, evrenden ayıran kibirli çizginin acımasız eleştirisini vermenin vaktinin çoktan geldiği kanaatindeyiz. Bir diğer deyişle, biz etiğe küresel bir boyut kazandıran tartışmaları gündeme getirmek istiyoruz: Farklı bir açıdan bakmayı nihayet öğrenmeye başladığımız bu dünya içerisindeki oluşumuzun başka tarzlarını icat etmemiz hâlâ mümkün mü? Kendi labirentlerini oluşturmaya çoktan başlamalarına rağmen, yaşamın yanında yer almak gibi oldukça sade bir zeminde ortaklaşan yeni kritiklerin, dolanıklığımızı tesis eden Antroposen Çağı'na direnmemizi mümkün kılan gerçek referans noktaları olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bizim baktığımız yerden, doğayı ve kendimizi yok ediş sürecimizin sona erdirilmesi için kapitalizme doğrudan eklemelenen neo-spiritüalizmin ve diğer kişisel gelişim aygıtlarının gerçek bir dönüşümü talep etmeyen, apolitik motto haline gelmiş “doğaya dönüş” mitinden çok daha zengin düşünsel olanakların keşfedilmesinin gerektiği açıkça görülüyor. Bu diziyle yapmak istediğimiz şey, bir yandan insanın kendi ötekisi olarak konumlandırıdıklarıyla ilişkisinin tarihini eleştirel olarak irdelerken diğer yandan geleceğe açılan yeni eylemsellik tarzlarını düşünsel bir projeksiyon olarak sunabilmektir. Böylece gezegenin krizi içerisindeki insanı veya insan krizinin ortasındaki gezegeni holistik bir yaklaşımla ele alan bu proje ile bugün tam da ihtiyaç duyduğumuz yeni bir düşünme ve olma tarzının etik-politik ufkuna işaret etmek gibi teorik ve pratik bir işlevi yerine getirmeyi umuyoruz.

Çiler Çilingiroğlu & H. Deniz Özcan

Sunuş

Yazarlarla okurları arasına bir sunuş yazısıyla girmenin gerekçelendirilmeye muhtaç olduğunu düşünürüm. Benim mütevazı gerekçem, Michel Serres'in 2001 yılında yazdığı bu kitabın okunmasıyla tek başına görülemeyecek bir şeye kısaca işaret etmek: Bu kitap, Michel Serres'in entelektüel seyrinin doğal bir ürünüdür; sonuç olarak, kitapta geçen, bugün transhümanizm, posthümanizm, antroposen vb. başlıkları altında yapılan tartışmalara sonradan dahil olan bir düşünür değildir; bizzat bu tartışma sahasının, kavramlarının ve problemlerinin yaratıcılarından. Michel Serres, evrimsel insanlaşma (*hominisation*) sürecinde yeni bir çatallanma olarak okuduğu insanlanma (*hominescence*) sürecinin "büyük hikayesini" bir yandan anlatırken Rönesans'ta başlayan ilk hümanizmden farklı olarak bu sefer herkesi kapsayacak, adına layık ikinci bir hümanizm "ütopyasını" okurlara bulaştırmaya çalıştığı bu kitaptaki düşünceleri yarım yüzyıldır geliştirmektedir. Fakat bizler ancak şu sıralar onun çağdaşı olmaya başlıyoruz; tıpkı René Girard'ın 1989'da öngördüğü gibi: "*Geleceğin fikir tarihçileri, Michel Serres'in bizim bugün içinden geçtiğimiz ve bilgi anlayışımızı dönüştüren bir devrimin öncü ruhlarından biri olduğuna karar verebilirler. Serres'in düşüncesini bugün olduğundan*

daha anlaşılabilir ve sınıflandırılabilir kılacak kategoriler nihayet yaratıldığına olacaktır bu.”¹

Michel Serres 1930’da Fransa’nın güneyinde Aquitaine kentinde doğar, eserlerinde sık sık adını geçirdiği Garonne nehrinin kıyılarındadır, Paris entelektüel yaşamından uzakta, kırsal bir dünyada büyür ve yaşamı onu *Académie Française* üyeliğine, silikon vadisinin kurucu merkezlerinden Stanford Üniversitesi’nde bilim tarihi dersleri vermeye kadar götürür. Eğitim hayatını Deniz Harp Okulu’nda başladığı matematik ve fizik branşlarında sürdürmeyi planlarken bir tesadüfün ardından (Simone Weil’in *Yerçekimi ve Lütuf* kitabını masasında bulup okur) uzun zamandır aklını kurcalayan bir kararı nihayet alır ve hiç tükenmeyecek bir tutkuyla devam etmek üzere felsefe ve insan bilimlerine geçer. Michel Serres bu kararının hikayesini Rosi Braiodotti’nin öncülüğünde gerçekleştirilen *The Humanities in Europe* söyleşilerinde şu şekilde anlatır:

“Size şunu söylemeliyim ki eğitim hayatıma bir bilim insanı olma hedefiyle başladım. Matematik ve fizik sorularıyla ilgileniyordum ve belli bir noktada insan bilimlerini seçmek için yolum çatalandı. Ve hususi bir olay ya da hususi bir karşılaşma nedeniyle insan bilimlerini seçtim. 1930’da doğdum, yani savaş ilan edildiğinde dokuz, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde on beş yaşındaydım. Ve hayatımdaki en önemli olay Hiroşima ve Nagazaki’de atom bombasının patlamasıydı. Ve bu patlama felsefi bir nedenle belirleyiciydi. Manhattan Projesi’nden önce hepimiz dünyada bilimin tamamen iyi olduğuna ve sadece onun iyi olduğuna ikna olmuştuk. Buna bilimcilik deniyordu. Ve birdenbire olağanüstü bir bilinç krizi oldu: ama bilim kötümüş, çünkü bu bilim binler-

¹ Massimiliano Simons, *Michel Serres and French Philosophy of Science*, Bloomsbury Academic, 2024, s. 3

ce insanın ölümünü hazırlıyor. Ve böylece tüm bilim topluluğu yaklaşık on yıl boyunca bu olayın etkisini düşündü, yavaş yavaş oldu, çünkü bu problem hemen bilince çıkmadı. Ve pek çok bilim insanının, örneğin fizikçilerin, atom bilimini bırakmak istedikleri için biyolojiye yöneldiğini biliyorum. Ve o zamanlar on beş yaşında olan ve bilim yaparak yola başlayan ben de Hiroşima ve Nagazaki soruları üzerine çok düşündüm ve sonunda insan bilimlerine yöneldim. İnsan bilimleri; çünkü problem bu bilimlerde soruluyordu tam olarak ve ancak felsefe tarafından çözülebilirdi. Sonuç olarak, bu hususi olay nedeniyle, Hiroşima ve Nagazaki nedeniyle ağırlık bilimden felsefeye kaydı benim için. Yani aslında insan bilimlerini ben seçmedim, onlar kendilerini bana dayattılar, çünkü bu olay benim tüm kuşağım için, benden önceki kuşak ve benden sonraki kuşak için belirleyici oldu. Ayrıca sonra, doğa bilimleriyle ilgili sorular geneldi; kimyada, biyolojide, vd. Fakat mesele bilim etiğiymi daima, ilerleme mefhumuna dokunan tüm problemler. Bu nedenle, bu soruyu felsefenin ışığında incelemek gerekiyordu. Böylece sözel dünyaya girdim. Görüyorsunuz: sayılardan harflere. Ve o zamandan bu yana, tüm hayatım boyunca insan bilimleri benim için *hard sciences* ile *soft sciences* arasında bir nevi köprü oldu.”²

Deniz Harp Okulu’nu atom bombalarının patlamasından dört yıl sonra bırakır ve 1952’de *École Normale Supérieure*’de eğitim almaya başlar. Üniversitede ders verme yeterliliği ve felsefe doktorası aldıktan sonra Michel Foucault ile ofisini paylaştığı Clermont-Ferrand’da akademik kariyerine başlar ve yine Foucault’nun davetiyle Vincennes’de dersler verir. Daha sonra Paris-İde ve Stanford Üniversitesi’nde on yıllarca çalışır. 1990’da *Académie Française* üyeliğine seçilen nadir

² <https://www.youtube.com/watch?v=SnE1AHjIONQ>

filozoflardan biri olur ve muazzam bir enerjiyle neredeyse her sene bir kitap yayımlar.

Michel Serres *The Humanities in Europe* kapsamındaki aynı söyleşisinde tüm bu çalışmalarını motive eden amacını şu şekilde açıklar:

Hayatımın bir amacı var; ve insan bilimlerinin de amacının bu olması gerektiğine inanıyorum. Önemli bir devrimden geçiyoruz. Dünya değişiyor ama daha iyiye doğru değişiyor. Mesela, kent ve kır arasındaki denge değişti, yaşam beklentisi değişti, altmış yaşındaki bir kadının ölümüne 17. yüzyıldakinden daha uzak olduğunu biliyoruz. Yani beden değişti, doğum, yaşam, ölüm, insanlık değişti. Bugün dünya nüfusu benim doğduğum zamankinden dört kat daha fazla. Yani aynı dünya değil, aynı hayat değil, aynı beden değil. Ama aynı kurumlara, aynı siyasete, aynı hükümetlere, aynı hukuka sahibiz. Bu mümkün değil. Bir yanda olduğu haliyle dünya, insan dünyası, diğer yanda tarih var. Önemli bir değişim var ve bu değişimi hümanizm kelimesinin icat edildiği zamanlarla kıyaslayabiliriz. Hümanizm kelimesi Rönesans'ta icat edildi, Orta Çağ'dan Rönesans'a kadar büyük bir değişim yaşandı çünkü. Aynen bizimki gibi. Ve o zamanlar her şey değişti: Yeni bir kültür, yeni kurumlar, birlikte olmanın yeni yollarını icat etmek zorunda kaldılar. Sonuç olarak, bugün amaç, bu yeni kültürü, bu yeni insanlığı hazırlamayı denemektir. Bu ciddi bir çalışmayı gerektirir, ama tutkulu ve ilginçtir.³

Michel Serres, Bruno Latour ile 1990'da yaptığı söyleşilerden oluşan bir kitabında, felsefeye geçme kararı aldığı yaşlarında böyle bir ciddi çalışmayı başlattığının ve tutkuyla sürdürdüğünün altını ısrarla çizer:

³ <https://www.youtube.com/watch?v=SnE1AHjIONQ>

Evet, lütfen söylediklerime inanın: Başından beri, işte benim programım dediğim şeyin içinde bu istek vardı. Hiroshima'dan dört yıl sonra, Deniz Harp Okulu'ndan istifa ettiğim zaman, bu yepyeni sorular için bir felsefe umuduyla yola çıkmıştım. Bizim kuşağımız orada çağdaş zamanların sıradışı çağrısını duydu; geçmişte hiç sorulmamış, kitaplarda benzeri bulunamayacak bir problemi düşünmeye çağırıyordu çağımız bizi.⁴

Michel Serres yine aynı röportajda felsefeye biçtiği görevi Bruno Latour'a şu şekilde açıklar: “*Felsefe gelecek düşünceleri ve pratikleri önceden sezip kavramak, kestirmektir. Aksi takdirde, bir yorumdan ibaret olur, yani en fazla tarih biliminin bir alt bölümü olur. Ya da dilbilimin ve mantığın bir altbölümü olur, daha fazlası değil.*”⁵ Ve yine aynı söyleşide kendisine koyduğu görevi şu şekilde açıklar:

Çok uzun zaman önce kendime verdiğim görev, bilimin başat aktör olmayı, kültürden ve geleneklerden devralmasının gerçek bedelini ödeyeceğimiz zamanlara hazırlanmaktır. Ve işte o zamanlardayız. İlerleme yanılmasıyla bedelini ödüyüz, özellikle de peşimizde arkaik unsurların olmadığı yanılmasıyla bedelini; ne yazık ki, arkaik unsurlar her zaman oradadır ve bilimin bunları ortadan kaldırmak gibi bir becerisi yoktur. Artık tehlikedeyiz çünkü bu arkaik unsurları yavaşça sindirme işlevine sahip olan kültür, bu işlevden yoksun bir bilim tarafından yok edilme riski taşıyor. Benim işim, bu anı kestirmektir.⁶

⁴ Michel Serres, *Eclaircissements: Cinq entretiens avec Bruno Latour*, Editions Le Pommier, 2022, s. 130

⁵ Michel Serres, *Eclaircissements*, s. 127

⁶ Michel Serres, *Eclaircissements*, s. 128

Michel Serres yaptığı işi Fransızcadaki “généraliste” [genel tıp doktoru] terimiyle adlandırır; yani kendisini tek tek canlıların ve tek tek hastalıkların değil insanlık dahil tüm dünyanın doktoru olarak görür. Fakat “tümel bir dünya” olmadığı için Serres bu genel ve ansiklopedik niyetini farklı tekil eserleri boyunca izler; gerçekten de dijital devrimden, ekolojik krize, çağın tüm devrimleri ve krizleriyle, “hasta daha hasta olduğunun farkına varmamışken” ilgilenir. 2000’li yılların başında bir hümanizm dörtlemesinin [*Hominescence, L’Incandescent, Rameaux, Récits*] ilki olarak kaleme aldığı elinizdeki kitaptaysa ansiklopedik bir sentez niyetini apaçık görürüz: “*Bu bir diriliş meselesidir. Doğmakta olan bu başka insanı eğitme, barbarlığa dönüşe karşı daha fazla engel koyan yeni bir kültür kurma, bir bilimler ansiklopedisinden yola çıkan başka bir büyük anlatı kurma, bir felsefe tasarlama, bir politika hayal etme, başka bir kent inşa etme meselesidir.*”

İnsanlanma kitabı Michel Serres’in doğrudan ansiklopedik girişiminin ilk kitabı olarak görülebilir; ansiklopedi fikrinin içindeki bütünü bir araya getirme özelliğinin yanında ansiklopedinin genel okura yönelik olma özelliği de bu kitap için geçerlidir; *Leibniz Sistemi*’ni yazan, *Fiziğin Doğuşu*’nu, *Parazif*’i yazan Michel Serres yoktur karşımızda; kendi tarzını korusa da, tam da ansiklopedi fikrinin bir sonucu olarak en erişilebilir metinlerinden biri olduğunu söyleyebilirim.

Kağan Kahveci

Lise ve Pauline'e, Marie, Magali ve Victoire'a,
Jean-Baptiste, Claire ve Thérèse'e, Josué'ye,
Raphaële ve vaktiyle Kaptan denen Irène'e.

İÇİNDEKİLER

ÖLÜMLER	21
BEDEN	37
Bedenimiz Nasıl Değişti	39
İnsanlanma'nın İlk Döngüsü	74
Üç Küresel Ev	94
En Büyük Çağdaş Keşif	101
<i>Ego</i> : Bu Sayfaları Kim İmzalıyor?	111
DÜNYA	113
En Büyük Çağdaş Olay	115
Eski ve Yeni Ortak Evler	131
Evrimsel Niş	197
İnsanlanma'nın İkinci Döngüsü	210
Kim? <i>Ego</i> mu?	222
BAŞKALARI	231
İletişim Olayı	233
Çağdaş İnsan	253
Ağların Sonu: Evrensel Ev	274
İnsanlanmanın Üçüncü Döngüsü	302
Başkaları ve <i>Ego</i> 'nun Ölümü	316
BARIŞ	329

ÖLÜMLER

Methiye

Kuşkusuz bizler, öleceğimizi öğrendiğimiz için –nasıl olup da öğrenebildiğimizi hiç bilecek miyiz? – şu an olduğumuz insanlar haline geldik. Tarihöncesinden ve antik dönemlerden kalanları ancak mezarlarda, eşyalarla çevrili kemik yığınları arasında buluyoruz. Hayvanların ne eşyası ne de ölüsü var. Bu dehşetengiz son aslında iki açıdan, insan olmamız ve tekil bireyler olmamız açısından bize özgüdür. Hem cins tanımımız hem de kendi biricik yalnızlığımız dolayısıyla, ölüm bizi bekler ve bize erişir.

Fakat ölüm, sonunda yaşamımızı yok ederek, aslında onu inşa eder: Ardında bıraktığı katı ceset, örtük olarak içerdiğine uzun zaman inandığımız cinsiyet ya da bizi sürüklediği ters çevrilemez zaman olmasaydı hiç mağara resimleri çizer miydik, ateş yakar mıydık, dil oyasında şarkı söyleyip tanrılar için dans eder miydik, yıldızları seyreder miydik, geometri teoremleri kanıtlar mıydık, dostlarımızı sever, çocukları eğitir ve son olarak bir toplumda yaşar mıydık? Fustel de Coulanges *La Cité antique* [Antik Kent] adlı kitabında, klasik dönem öncesinde ölü atalar kültürünün baskın bir rol oynadığını kanıtlar: Evlerin temelinde mezarlar vardır ve metropoller ilk hallerinde birer nekro-

poldür. Bu kitapta Yunan-Latin bölgesiyle sınırlı tutulmuş bu analizi, kendi *Statues* adlı kitabımda, antropolojik bir değer de katarak, genel-
leştirmeye çalıştım. Ölüm ve onun getirdiği zorluklardan doğan zayıf-
lıklar, alttan alta, insan uygarlıklarını doğurur. “Ölüme doğru mu gidi-
yorum” yoksa “ondan özgürleşiyor muyum” soruları anlamı inşa eder.

Ölümü artık düşüncelerimizden, alışkanlıklarımızdan, kişisel
davranışlarımızdan ya da kolektif ritüellerden çıkartarak neyi riske
atıyoruz? Anlam-dışını mı? İnsan-olmayanı mı? Daha da kötüsü,
uğruna hayatımı verebileceğim şey ya da kişi ancak anlam barındı-
rırken, neredeyse sıfır riskle yaşamaya çalışarak neyi riske atıyoruz?
Yaşam ve değer birbirine denk değildir: Yaşam değeri ölçer ve bunu
yapabilir çünkü ölüm onları sonlulukta tutar.

Bati'nın Özgünlüğü: Antik Dönemleri

Uygarlıklar da bireyler gibi öngörülemez ve kesin bir şekilde ölürlür.
Neolitik'ten beri var olan tarım kültürünün sonuna, antik dillerin
yok oluşuna, Avrupalı zevklerin katledilişine, birçok militanın ön-
gördüğü politik sistemlerin ani çöküşlerine, dolayısıyla kalıcılığın
ancak çok küçük bir zerresine şahit olmuş olan bizler, uzun zaman-
dır, uygarlıkların da tıpkı bizim gibi ölümlü olduğunu biliyoruz. Bi-
zimkinin özgünlüğü, kendisini önceleyen ve kuran bir Antik döne-
me sahip olmasında yatar.

Yakın zamanda ikinci binyılını kutlamış olan çağımız, çağdaşları-
nın ölümsüz sandığı bir yeryüzü kenti olan Roma'nın kalıntıları üze-
rinde başladı. Evet, Batı uygarlığı denen şeyin en ayırt edici özelliği
bir yok oluş üzerinde yükselmiş olmasıdır; ama aynı zamanda, red-
dettiği antik uygarlığı da muhafaza etmiştir. Aziz Pavlus'un Hristi-
yanlık kuran şey olduğunu söylediği Diriliş olayı, bu perspektiften
bakıldığında, antik beden ve antik kentin aksine bizim uygarlıkla-

rımızın ölüme sırt çevirdiği anlamına gelir. Azize kadınların getirdiği kokulu yağlar ve mezara örtülen kumaşlar artık Mesih'in mumyalanmasında kullanılmaz; ve ayrıca, Aziz Augustinus, yeni çağı başlatan metni olan *Tanrı'nın Kenti*'nde şu fikri açılar: yeni Kent dönemleri, (çoktanrıcılık batağına düşmüş) birçok antik uygarlığın –Yunan, Mısır, Latin– ölümünü kendinde bütünleştiren bir ölümle, yeryüzünün Roması sona erince başlar.

Yarın, üç dakika içinde veya birkaç yıl sonra, ne zaman bilmiyoruz, ama hastalıktan, kaza sonucu veya yorgunluktan öleceğiz o halde. Aynı şekilde, dünyanın şu anki para obezi olmuş en büyük gücünün, belki de hiç dikkat çekmeden, bir sonraki yıl mı, altı ay içinde mi yoksa yüz yıl içinde mi çökeceğini bilmiyoruz. Ama bu iki yarığın ve bu iki bilinmezliğin, bizim bilgi ve pratiklerimizin temeli olduğunu ister istemez görüyoruz. Eğer en harika sanat eserlerimizi ve mükemmel davranışlarımızı yaratan bu koşulları unutursak, yarın, ormanlarla çevrili Yucatan ve Angkor tapınaklarının önünde bağırsaş maymunlar gibi katedrallerimizin önünde dans ederiz. Anlam, işte ölümün bu dinamik, yaşımsal, bireysel ve kolektif işlevinden neşet eder.

Üçüncü ve Yeni Ölüm: Küresel Ölüm

Yakın bir tarihe kadar yalnızca iki ölüme maruz kalıyorduk: Tek ilgi çekici ve özgün görünen kendi ölümümüz veya sevdiğimizimizin ölümü; daha basmakalıp ve herkesçe ortak olan başka bir şey yoktur herhalde. Ve bir de bir bütün olarak kültürlerin yok olduğunu biliyorduk: ilki gibi yaygındır, ortaktır, basmakalıptır, ködür bu ölüm ve öngörülemez şekilde gelip kapıya dayanır ve dayanacaktır.

Ama son yüzyılın yarısına, 6 Ağustos 1945 tarihine kadar insan ırkının bihaber olduğu ve onu tam anlamıyla deneyimleme riskine girdiğimiz bir üçüncü ölüm, bitmekte olan dönemin getirdiği iki ya

da üç büyük yenilikten birini temsil eder: İnsanlığın küresel ölümü. Amerika Birleşik Devletleri'nde tasarlanıp imal edilmiş iki atom bombası, iki öfke sabahında Japonya'nın Hiroshima ve Nagazaki kentlerinde patladığında, Tarih'te ilk kez benim neslim, insan ırkının artık kendini yok etme riskine girdiğini gördü. En güçlü ülkelerin ve başka ulusların ordularına ve politikalarına gittikçe daha yok edici termonükleer silahlar sağlamaktan çekinmeyen bilim adamları hakkında ne düşünmeliydik? Öğrettikleri etik veya deontoloji, hukuk veya insanlık, o günün karar vericilerinin kullandığı yöntemlerle artık uyuşmuyordu. O tarihten itibaren şu tespit hep tekrarlanacaktı: Geçmişine takılıp kalan felsefe, artık yeni meseleleri anlamıyor ve gelecek nesiller için bir ev inşa etmeyi amaçlamıyordu. Teknisyenler ve bilim insanları yeni bir dünyaya gebeyken, felsefe hala eskisinin devam ettiğini düşünüyordu. Nagazaki ve Hiroshimadan itibaren artık felsefeyi değiştirme zamanı çoktan gelmişti.

İki Tarz

Küresel, özgün ve sahiden ortak olan bu küresel ölüm, iki tarzda karşımıza çıkar. İlk olarak, bu ölüm bazı rastlantısal ve doğal olayların sonucunda olabilir; Dünya'mızın oluşumuna dönüp baktığımızda, volkan faaliyetlerinden veya meteorlardan kaynaklanan kazalar görürüz. Neredeyse tüm yaşayan türler, önce 550 milyon yıl, sonra da sırasıyla 440, 370, 250, 210 ve 65 milyon yıl önce yok oldu... Bu küresel ve neredeyse periyodik ölümlerden kurtulanlar, her seferinde evrime yeniden yön verdi. Bir kaygı: Son kazadan bizi ayıran mesafe, öncekilerden biriyle ondan önceki kazayı ayıran mesafeden çok daha uzun. Bir kez daha söyleyelim: Biz, bize bağlı olmayan bu ölümlerden doğduk.

İkinci ve bir bakıma kasıtlı küresel ölüm tarzı ise, diğerinin aksine gerçekten bize bağlı olan eylemlerin sonucunda gerçekleşebilir.

Başımızda dolaşan bu kolektif ölümün en azından üç şekli var: İlki, eğer bir savaş çıkarsa, nükleer saldırı gücümüzle gerçekleşebilir; ikincisi, tam bir barış halinde olunmasına rağmen, sanayi kirliliği nedeniyle gerçekleşebilir: Küresel dönüşümlerden ve özellikle de bazı türlerin yok olmasından hem korkuyoruz hem de bunu hızlandırıyoruz; bu değişimin ve yıkımların sonuçlarının nerelere uzanabileceğini de bilmiyoruz. Üçüncü ve son olarak, kendi türümüze yönelik zalimliğimizle gerçekleşebilir: Çünkü Batı, para için üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerini soğukkanlılıkla ölüme terk ediyor. Bu üç sorumluluk altında, girişimlerimizi ve belki de zamanımızı nasıl yeni bir şekilde yönlendirmeliyiz?

Yeni ve Dördüncü Ölüm: Yerel Ölüm

Hiroshimadan sonra, insan türünü tehdit eden atomik, kolektif ve küresel korku, geleneksel İnsani Bilimler'i ağlatagelmış ortak trajedilerin, kişisel ve kültürel ölümlerin üstüne çıktı. Sonrasındaysa, türlerin yok olma olasılığını sezdik; bu da türümüzün bir yalnızlığını ve nihayetinde, kendi kardeşlerimizin katledilmesini ihtimal dairesine sokuyordu.

Buna ek olarak, dördüncü ve yabancı bir ölüm daha, bu aynı çağın içinde şifrelenmiş durumda: Çünkü ufacak bir sinyal, önce bir hücrenin temel düzeydeki intiharına, sonra bir organın intiharına ve en nihayetinde organizmanın intiharına karar veriyor. Bilim insanları buna apoptozis diyorlar: Yunanların, sonbaharda yaprakların dökülmesine verdikleri isim. Bu ölme çağrısının şifresini çözerek ölümü kontrol edebilir miyiz? Kim bunu öngörebilir ki? Çünkü bu sinyalin neden olduğu doğrudan ölüm ile dolaylı ölüm arasındaki istikrarsız dengeyi de keşfediyoruz bu sırada. Dolaylı olanda, kanserli hücreler, apoptozisin çağrısına kulak vermeyip kendini yok etmeyi reddeder ve kontrol edilemez bir biçimde çoğalır: Bu tümör

dolayısıyla organizma yaşam uğruna ölür. İşte yeniden, ölümün iki anlamıyla karşı karşıyayız; ve burada ilk kez, iletişimin tüm mesajlarda ortak olan iki değeri beyan ediliyor: Fabl yazarı Ezop'un anlatıklarında görüldüğü gibi, her iletişim kanalı en iyisi haline de gelebilir, en kötüsü de; bunu bol bol göreceğiz. Apoptozis burada bir yandan bedeni yıkıma uğrattırırken, diğer yandan da embriyoyu şekillendirip gereksiz hücreleri elimine ederek, bedeni inşa eder. Öncekiler gibi o da iki değere götürüyor bizi: Olumsuz değer ve olumlu değer, yıkıcı değer ve inşa edici değer. Bu dördüncü ölüm, bedenin ve iletişimlerin çatallanıp birbirinden ayrışmasına neden olan güncel mutasyonların etki alanını değerlendirmeye çalışan bir kitabın derin birliğini duyurur. Apoptozis tüm mutasyonlara dokunur ve hepsini birleştirir, çünkü sinyaller aracılığıyla organizmayı hem yıkar hem de inşa eder. Ne kadar altüst edici ve tam anlamıyla çağdaş olursa olsun, bu hücresele ve mesaja dayalı ölüm de diğer ölümlerle aynı anlamı taşır. Bizi ortadan kaldırır, evet kesinlikle, ama ayrıca oluşumumuzu, kaslarımızı ve sınırlarımızı modeller, algısal ve motor performanslarımızı belirler, kısacası, diğerlerinden daha da somut bir şekilde, bizi öldürmenin yanı sıra yaşamımızı da icat eder.

Sanatlarda dile getirilen, dindarlar ve filozoflarca üzerine düşünülen iki geleneksel ölüm, bireysel bedenlere ve yerel gruplara vurur. İki yeni ölüm, ilk iki ölümü simetrik olarak çerçeveler: Birisi küreselliğiyle yapar bunu: insan türü, yaşayan türler, gezegenin tümü; diğeri, basit hücrenin ufaklığında ve onu oluşturan sinyaller düzeyinde. Bizler, özellikle de yeni ölümleri belki de kontrol altına alacağımız düşünüldüğünde, artık ilk zamanlarda maruz kaldığımız ölümlere maruz kalmıyoruz. Bizi şu an olduğumuz insanlar yapan süreçte, bundan daha belirleyici bir olay var mı? Kuşkusuz kültürle çok meşgul olan felsefe, bu iki olayın ortaya çıktığı son zamanlarda sessiz kaldı: mikroskobik doğuşu ve bütünü dahil doğadan kalanları alt üst eden olaylar. Farklı ölümler, öngörülemez zaman, yeni insanlık.